

NEOKLASICKÁ EKONOMIE A OCHRANA ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ

Jan Slavík, Institut pro ekonomickou a ekologickou politiku, Národohospodářská fakulta, Vysoká škola ekonomická v Praze

Úvod

Neoklasická ekonomická teorie patří dnes mezi základní stavební kameny vědních disciplín, které se zabývají otázkami ochrany životního prostředí a roli vlády (resp. státu) v této oblasti. Znovuobjevení Pigouovy teorie externích efektů v 60. a 70. letech minulého století souviselo do značné míry s rostoucí popularitou problémů v ochraně životního prostředí a zprávami Římského klubu (zejména knihy manželů Meadowsových „The Limits to Growth“ z roku 1972). Problematika externích efektů a jejich internalizace resp. preference ekonomických nástrojů v politice ochrany životního prostředí byly hlavními body učebnic ekonomie životního prostředí (např. Bartmann, 1996; Siebert, 1995; Weimann, 1994). Pigouova teorie zásadním způsobem ovlivnila teoretický koncept „optimální“ intervence v životním prostředí – Pigouviánská daň jako stínová cena za znečištění životního prostředí.

I přes dominantní pozici neoklasické ekonomie v teorii i praxi současné ochrany životního prostředí začalo být v průběhu 80. a 90. let minulého století stále zřetelnější, že teze této školy ekonomického myšlení nedokáží najít odpověď na všechny problémy ochrany životního prostředí¹. Neoklasická teorie se v tomto období dostává do krize nejen z pohledu hospodářsko-politických doporučení, ale především z pohledu metodologických východisek.

V případě hospodářsko-politických doporučení je neoklasické ekonomii často vyčítáno, že abstraktní modelově-teoretický rámec není vhodný pro formulaci konkrétních opatření pro politickou praxi (zejména návrh konkrétních nástrojů a institucí²) a že i sa-

-
- 1 Bylo by však mylné se domnívat, že neoklasická ekonomie začala být kritizována teprve v 80. a 90. letech minulého století. Kritika metodologických východisek, na kterých je neoklasická ekonomie postavena, byla součástí děl představitelů rakouské školy (Rothbard, Mises či přímo v oblasti ochrany životního prostředí Block) již mnohem dříve.
 - 2 I přes neustálou obhajobu ekonomických (resp. tržně konformních) nástrojů představiteli neoklasické ekonomie však pokusy o prosazení těchto nástrojů do praxe politického rozhodování buď zcela ztroskotávají, nebo se tyto nástroje prosazují pouze v nepatrném množství případů (např. poplatky). Hlavní důvod tohoto stavu vidí představitelé Nové politické ekonomie v nemožnosti kontrolovat politické představitele, kteří prosazují své zájmy a využívají asymetrie informací mezi nimi a voliči. Důvodem je také preference administrativních nástrojů spojených s dotacemi ze

motná doporučení pro politickou praxi mají často spíše abstraktní povahu, která odpovídají sice modelovému rámci, v němž byla doporučení učiněna, ale která nejsou použitelná pro jasná politicko-hospodářská doporučení (Bizer et al., 2000, s. 10).

Kritika metodologických východisek se oproti tomu soustřeďuje na pojetí (Cordato, 2005, s. 4):

- efektivnosti,
- společenských nákladů a společenských užtků,
- Paretova optima jako kriteria pro hledání společenské efektivnosti.

Kromě těchto bodů kritiky je nutné ještě zmínit kritiku zaměřující se na pojetí dokonalé konkurence, tržních selhání nebo veřejných statků v neoklasické ekonomii. Z tohoto důvodu se ve stále větší míře prosazují nové přístupy, jejichž hlavním cílem je další rozvoj či doplnění tezí neoklasické ekonomie nebo jejich úplné překonání. Mezi tyto přístupy je možné zařadit především (Gawel, 1994, s. 45):

- pojetí nové institucionální ekonomie,
- pojetí teorie her,
- pojetí evoluční ekonomie,
- pojetí ekologické ekonomie,
- a další.

Řada z těchto přístupů však nabízí řešení pouze v případě hospodářsko-politických doporučení, ale neodstraňuje diskutabilní metodologická východiska, která jsou pro neoklasickou ekonomii typická. Tato pojetí se následně odráží i v přístupu k řešení problémů ochrany životního prostředí. Zejména se to týká konceptu externích efektů a internalizace, které v současném světě přetrvávají jako hlavní argument pro selhání trhu a opodstatnění vládních zásahů. Kritika tohoto konceptu však nespočívá pouze na ekonomických či politických základech, ale i na základech epistemologie (Simpson, 2003, s. 2).

Externí efekty a vznik společenských nákladů v důsledku neregulovaného chování jednotlivců na trhu jsou považovány za hlavní příčinu toho, proč má rostoucí ekonomika za následek znehodnocování životního prostředí. Tento závěr je však zcela irelevantní v případě, kdy ceny v ekonomice plně odráží vzácnost statků a služeb a externí efekty jsou internalizovány nikoli prostřednictvím daní a dotací, ale na základě jasně vymezených, převoditelných a vymahatelných vlastnických práv. V tomto případě preference jednoho statku před druhým (např. preference spalování fosilních paliv před využíváním obnovitelných zdrojů energie) je známkou toho, že je potřeba prvního statku nejen ekonomičtější, ale současně i ekologičtější (Block, 1990, s. 289).

Cílem následující práce je proto shrnutí hlavních bodů kritiky metodologických východisek neoklasické ekonomie a její aplikace v oboru ochrany životního prostředí, a to především z pohledu rakouské školy ekonomického myšlení. Prostor bude věnován zejména problematice externích efektů a přístupu obou škol ekonomického myšlení.

strany rozhodujících zájmových skupin. Navrhovaná řešení v podobě decentralizace, posílení federalismu a principů hlasování lidu nebo konstitučních rozhodnutí jsou z pochopitelných důvodů zcela ignorována (Bizer et al., 2000, s. 11).

1. neoklasické pojetí efektivnosti

V nejvíce diskutovaným metodologickým východiskům neoklasické ekonomie patří především teorie blahobytu, jejíž součástí je i pojetí ekonomické rovnováhy na trhu. Je-li neoklasický trh v rovnováze, pak se současně nachází i v optimu – alokace statků v ekonomice je pareto-optimální. Platí-li další předpoklady neoklasické ekonomie (především předpoklad dokonalé konkurence), pak je rovnováhu v ekonomice možné považovat za stav, kdy ekonomika dosahuje ze společenského hlediska maximálního výstupu.

Aby však bylo možné pochopit neoklasickou ekonomii blahobytu, pak je třeba zmínit 2 vývojové linie této teorie. V první řadě se jedná o tradiční teorii blahobytu, která byla typická pro 20.–40. léta 20. století v dílech Pigoua, Bentham³ či Marshalla. Tato teorie předpokládala, že je možné měřit individuální užitek a každý subjekt má stejnou užitkovou funkci. V tomto pojetí je tak společenský blahobyt velice dobře měřitelný. Otázka společenského blahobytu však není jediným zájmem této teorie. Důležitou otázkou je i to, zda je alokace ekonomických zdrojů mezi jednotlivci v dané společnosti nacházející se v optimu spravedlivá. Je zřejmé, že je tato teorie postavena na normativních doporučeních pro politickou praxi.

Pro současné pojetí neoklasické teorie blahobytu je však mnohem významnější tzv. nová teorie blahobytu, která se rozvinula ve 40. letech 20. století v práci jednoho z nejvýznamnějších představitelů neoklasické ekonomie – Vilfreda Pareta. Pareto kritizoval možnost měřit individuální užitek a jeho interpersonální porovnávání. Neoklasická analýza optima v pojetí Pareta vychází z ordinálních preferencí jednotlivých subjektů.

1.1 Pareto – Optimum

Teorie Paretova optima patří mezi základní stavební kameny neoklasické teorie, ale současně je i jednou z nejvíce desinterpretovaných teorií v ekonomii. Pareto vykládá optimum na základě interakce dvou subjektů na trhu, kteří se rozhodují o spotřebě dvou statků. Nejdůležitější roli v tomto rozhodování hrají individuální preference, které je možné znázornit prostřednictvím analytického aparátu indifferenčních křivek. Pareto nepředpokládal měřitelnost individuálního užitku a současně ani jejich interpersonální srovnání. V rámci tohoto rozhodování může na trhu vzniknout celá řada optimálních alokací statků mezi těmito subjekty, jež jsou závislé na původním rozdělení produkčních faktorů v ekonomice.

Za klasickou definici Paretova optima je možné považovat takový stav alokace statků a služeb v ekonomice, kdy není možné jejich realokací dosáhnout toho, aby se užitek jednoho subjektu zvýšil, aniž by se tím snížil užitek jiného subjektu. V takto dosaženém optimu je maximalizován výstup ekonomiky a společenský blahobyt. Realokací nelze dosáhnout lepší pozice jednotlivých subjektů na trhu.

3 Jeremy Bentham byl zástupcem hnutí utilitarismu – klíčovou otázkou tedy bylo, zda daná alokace ekonomických zdrojů vede k maximálnímu blahobytu pro maximální množství lidí.

Problém s Paretovým optimem vzniká ve chvíli, kdy se realokací produkčních faktorů v ekonomice mění i optimum – pak v ekonomice neexistuje pouze jedno optimum, ale celá řada různých optim, které se liší pouze původní alokací produkčních faktorů. Jelikož Pareto odmítá nejen měřitelnost soukromého užítku, ale i jeho interpersonální srovnání, pak není možné dosáhnout jediného optimálního výstupu ekonomiky. To byl rovněž závěr Paretovy teorie – na trhu je množství optimálních stavů, ale v podmínkách neměřitelných soukromých užiteků a nemožnosti jejich interpersonálního srovnání, nelze rozhodnout, které z těchto optim je nejlepší.

Poté co možnost dosáhnout jediného optima odmítl Pareto, pak se našla celá řada ekonomů, kteří se snažili teorii Paretova optima doplnit. Hlavním cílem bylo dosáhnout nějakých doporučení pro politickou praxi, které Paretova teorie neposkytovala. K těmto pokračovatelům patřili i Nicholas Kaldor a John Hicks.

1.2 Efektivnost podle Kaldor-Hickse

Nejvýznamnějším rozdílem mezi Paretovou teorií optima a Kaldor-Hicks efektivností jsou politické implikace. Zatímco Paretova teorie neumožňuje činit doporučení pro politickou praxi, pak v případě Kaldor-Hicks efektivnosti je tomu naopak. Politická opatření jsou smysluplná pouze do okamžiku, kdy jedinci, kteří daným opatřením získávají, mohou kompenzovat ty, co daným opatřením ztrácí a i přesto bude jejich užitek větší než před tímto politickým opatřením. Kompenzace musí být v tomto případě alespoň teoreticky možné – to znamená, že nemusí ve skutečnosti proběhnout. Současně vedou tyto kompenzace k dosažení Paretova optima (Stringham, 2001, s. 42).

Je možné říci, že Kaldor-Hicks efektivnost splňuje současně i podmínky Paretova optima, ale nikoli naopak. Zároveň platí, že každé Paretovo zlepšení splňuje podmínky zlepšení podle Kaldor-Hickse, ale opět nikoli naopak. Tato skutečnost má velice závažné důsledky na formulaci politicko-ekonomických doporučení. V praxi environmentální politiky se Kaldor-Hicksovy efektivnosti využívá např. v analýze nákladů a užiteků (*Cost-Benefit Analysis*), v jejímž rámci jsou porovnávány celkové náklady a celkové užitky určitého opatření.

1.3 Kritika neoklasického pojetí

Nemožnost měřit soukromý užitek a z toho vyplývající nemožnost interpersonálního porovnávání užítku vedla představitele alternativních škol ekonomického myšlení (např. rakouskou školu⁴) k interpretaci vlastní teorie blahobytu. Představitelé této školy ekonomického myšlení vychází z toho, že základem společenského blahobytu je blahobyt jednotlivce. Klíčovou otázkou tedy je nikoli za jakých podmínek bude blahobyt společnosti nejvyšší, ale kdy bude maximalizován blahobyt jednotlivce. Odpovědí na tuto otázku je svobodná směna mezi subjekty na trhu.

Pro svobodné jednání jednotlivce na trhu je typické, že volí cíle (resp. prostředky na jejich dosažení) tak, aby maximalizoval svůj užitek. Pouze tento jednatel zná své

4 Za hlavní představitele rakouské teorie blahobytu je možné jmenovat Ludwiga von Misesa či Murray Rothbarda.

preference, na jejichž základě se rozhoduje (Cordato, 2005, s. 5). Přitom však platí, že tyto preference nejsou kardinálně měřitelné. To znamená, že v procesu rozhodování se může jedinec rozhodnout, že mají pro něj větší hodnotu 4 jablka než 3 hrušky, ale není schopný uvést, kolikrát je hodnota čtyř jablek větší než tři hrušky⁵. Pokud je statků více, pak i preferenční stupnice je rozsáhlejší. Své preference jednotlivci demonstrují svobodnou směnou.

Ke svobodné směně na trhu dochází pouze tehdy, pokud jsou na trhu identifikovány rozdíly v uspokojení potřeb jednotlivců a tyto potřeby mohou být případnou směnou uspokojeny. Zcela zásadní skutečností je, že směnou oba zúčastněné subjekty získávají – zvyšuje se jejich individuální užitek. V opačném případě by totiž ke směně nedošlo. Je tedy zřejmé, že směna splňuje podmínky Paretova optima – směnou se zvyšuje užitek směňujících, přičemž ani jeden z nich směnou neztrácí. Směnou se tak zvyšuje nejen individuální, ale i společenský užitek. Tento závěr nepředpokládá ani měřitelnost užitku směňujících subjektů (resp. jejich interpersonální srovnání), ani ex ante projevení preferencí („willingness to pay“), které je třeba v případě Kaldor-Hicks kritéria efektivity. Subjekty na trhu demonstrují své preference směnou na trhu (tzv. demonstrováné preference) (Herbener, 1997, s. 6).

Vzhledem k tomu, že svobodná směna vede prostřednictvím zvyšování individuálního užitku k růstu společenského blahobytu, pak by měly být v ekonomice vytvořeny takové institucionální a právní podmínky, které umožní jednotlivcům směnu skutečně realizovat. S tím souvisí i odstranění všech bariér, které této žádoucí lidské činnosti brání.

Kritika snahy dosáhnout Paretova optima v ekonomice je založena na nemožnosti dosáhnout v dynamickém prostředí tržních vztahů určité statické alokace produkčních faktorů, které by bylo možné považovat za optimální. Stejně tak nemá smysl hledat nějaké konkrétní optimum ekonomiky (kterému se podřizuje politika státu), protože v ekonomice individuálních preferencí a subjektivního užitku není možné jediného optima dosáhnout.

Kritika kritéria Kaldor-Hicks efektivity se týká především klíčových podmínek, na kterých je toto kritérium postaveno. Kritérium sice nepředpokládá měřitelnost individuálního užitku a jeho interpersonální srovnání, ale vychází z předpokladu možnosti vyjádřit „ochotu platit“ (*willingness to pay*). Jednotlivé subjekty v ekonomice projevují svou „ochotu platit“ (v peněžních jednotkách) v případě hypotetických situací na trhu – např. v případě stavby spalovny odpadu. Pokud je „ochota platit“ dotázaných subjektů za to, že spalovna odpadu nebude postavena nižší, než naopak „ochota platit“ za výstavbu spalovny, pak se jedná o jednoznačný signál pro politickou reprezentaci o tom, jaké rozhodnutí je spojeno s nejvyšší mírou společenského blahobytu.

5 Zde je třeba zdůraznit rozdíl mezi hodnotou a cenou. Zatímco hodnota je subjektivně vnímaný užitek daný spotřebou určitého statku, cena vyjadřuje ordinální preference směnou soukromého majetku za peníze. Cena existující zásoby každého spotřebního statku odráží hodnotu, ale není a nemůže být rovna subjektivní hodnotě jeho poslední jednotky pro určitého spotřebitele. Jedná se o jedinou možnost, jak může být ordinální užitek základem pro společensky smysluplné kardinální vyjádření hodnoty (Herbener, 1997, s. 81).

Toto kritérium zcela opomíjí skutečnost, že tyto dílčí rozhodovací úkoly lze řešit i bez přímých státních intervencí (např. na základě vlastnických práv⁶). Navíc právě „ochota platit“ je hlavním bodem kritiky tohoto kritéria. Jak mohou jednotlivé subjekty vyjádřit svou „ochotu platit“? V řadě případech je využíváno aktuální tržní ceny. V tomto případě však vyvstává problém s tím, že tato cena odráží minulé podmínky na trhu, které se však v okamžiku rozhodnutí mění. V tomto okamžiku již původní podmínky neplatí, protože se v rámci dynamicky se rozvíjejícího trhu mezitím změnila (Stringham, 2003, s. 42).

Další problém vyjádření „ochoty platit“ spočívá ve formě, v jaké jednotlivci vyjadřují své preference. Tento koncept neříká nic o tom, zda jsou tito jednotlivci skutečně schopni (a ochotni) za dané rozhodnutí zaplatit (jedná se pouze o hypotetické rozhodování). To má za následek tendenci k podceňování nebo naopak přeceňování „ochoty platit“. Vypovídací schopnost konceptu „ochoty platit“ je tak velmi nízká. Rozhodující pro rozhodování na trhu nejsou hypotetické preference, ale preference demonstrovány. Zatímco koncept „ochoty platit“ hodnotí chování jednotlivců na trhu ex ante, pak demonstrovány preference hodnotí skutečné chování ex post.

Využití kritéria Kaldor-Hicks efektivity pro politická rozhodování mohou navíc vést ke zcela absurdním závěrům. Uvažujme příklad abstinenta a alkoholika. Pokud může abstinents nabídnout za zákaz prodeje alkoholických nápojů 1 mil. EUR a alkoholik za povolení prodeje méně než 1 mil. EUR, pak by vedla efektivní politika k prohibici. Stejně tak v případě, pokud je bohatý jedinec ochotný zaplatit za vraždu bezdomovce 1 mil. EUR, pak je zavraždění bezdomovce efektivní až do okamžiku, pokud je „ochota platit“ za tento výsledek vyšší než za ponechání bezdomovce naživu (Block, 1995, s. 34).

Zhodnocení toho, která politika vede k maximalizaci společenského užítku na základě kritéria efektivity podle Kaldor-Hickse, přísluší vládě. Ta však nedisponuje všemi informacemi pro dané rozhodnutí, protože ani soudy nejsou schopné identifikovat všechny jednotlivce, jimž se v důsledku konkrétního politického rozhodnutí užitek zvýší a jednotlivce, jimž se naopak sníží. Opět tedy narážíme na problém „*osudové domýšlivosti*“ definovanou již Hayekem v jeho knize *Právo, zákonodárství a svoboda*, podle níž stát přeceňuje objem a kvalitu jemu dostupných informací o individuálních zájmech v ekonomice, na jejichž základě rozhoduje.

2. Neoklasické pojetí společenských nákladů a užítků

Pojetí neoklasické efektivity však není jediným bodem kritiky. Tou další a neméně významnou kritikou je pojetí společenských nákladů a užítků jako základ teorie externích efektů. Co jsou to externí efekty (externality)? Externalita je dodatečný náklad nebo dodatečný přínos určité činnosti (např. výroba zboží), který postihuje třetí osoby, které se dané činnosti (tj. nákup a prodej zboží) přímo neúčastní. Třetí osoba je za tyto vedlejší efekty kompenzována (v případě negativní externality) nebo za ně platí (v případě pozitivní externality) (Simpson, 2003, s. 1).

6 Stát vstupuje do rozhodování subjektů na trhu prostřednictvím garance „pravidel hry“ (prostředí vynutitelnosti práva) a zajištění úlohy soudů.

Externí efekty jsou klasickým příkladem tzv. tržních selhání (*market failure*). Koncept tržních selhání vychází z předpokladu dokonalé konkurence a rovnováhy na dokonale konkurenčním trhu. V tomto případě existence externích efektů má za následek, že trh produkuje příliš mnoho statků a služeb zatížených negativní externalitou a příliš málo statků a služeb, které jsou naopak spojeny s pozitivní externalitou. Tato „nerovnováha“ je považována na příčinu selhání trhu, kterou je nutné napravit prostřednictvím státních intervencí.

Proč k této nerovnováze na trhu dochází? Klasická Pigouova teorie hovoří o tom, že subjekty v procesu rozhodování neberou v úvahu tzv. společenské náklady a společenské užítky, které jejich aktivita vyvolává. Do soukromé kalkulace tak vstupují pouze soukromé náklady a užítky. Stát má v tento okamžik v rukou dva nástroje, kterými může jednotlivce na trhu donutit, aby zohlednili výši společenských nákladů a užitků – daně resp. subvence (tzv. internalizace externalit).

Kritiku (nejen) představitelů Rakouské školy neoklasického pojetí externích efektů je možné rozdělit do dvou proudů – kritika pojetí společenských veličin (nákladů resp. užitků) a kritika samotného definičního pojetí externích efektů.

2.1 Kritika neoklasického pojetí společenských nákladů a užitků

Jakým způsobem stát určuje výši daní a subvencí? Klíčem je rozdíl mezi soukromými a společenskými náklady produkce statků a služeb. Zatímco však soukromé náklady a užítky jsou předmětem individuální kalkulace (jednotlivci mají ty nejlepší informace o svých potřebách), pak společenské náklady a užítky určuje stát na základě informací od dotčených subjektů. Opět tak narážíme na problém demonstrovaných preferencí. Navíc tyto informace jsou založeny na historických datech, které v době rozhodování již dávno nejsou aktuální.

Maximalizace obecného blaha (dosažením rovnováhy na trhu) prostřednictvím internalizace externích efektů naráží z pochopitelných důvodů na problém neznalosti jednotlivých proměnných této maximalizace (společenské náklady a užítky). Jinými slovy řečeno: „*stát zná tvar křivek mezních veličin nákladů a užitků, ale nezná jejich polohu a sklon. I přesto se však snaží pod tlakem tyto veličiny odhadovat, aby mohl stanovit cíle politiky a tuto politiku také realizovat*“ (Zimmermann, 2000, s. 31)⁷.

Kritika Rakouské školy se však soustředí na samotnou povahu společenských nákladů a užitků. Rovněž neoklasická ekonomie v rámci metodologického dualismu uvažuje užitek jako subjektivní proměnnou, která není objektivně měřitelná a interpersonálně porovnatelná (tento předpoklad však platí teprve pro novou neoklasickou ekonomii, protože ještě A. C. Pigou nebo A. Marshall předpokládali měřitelnost a interpersonální srovnatelnost užitku jako součást teorie blahobytu). Právě měřitelnost užitku a možnost jeho interpersonálního srovnání však byli hlavními předpoklady teorie externích efektů.

7 Zimmermann pokračuje ve svém výkladu dále a uvádí: „... nezvratným důsledkem (tohoto jednání státu) je, že jsou cíle a daně stanoveny špatně a stát maximalizující užitek musí mít zájem pouze na tom, aby náklady chybného rozhodnutí byly co nejmenší“ (Zimmermann, 2000, s. 31).

Zatímco však byl užitek považován za subjektivní proměnnou, pak u nákladů tomu tak nebylo. Náklady byly považovány za nezávislé na soukromém rozhodování, jež určuje poptávka na trhu a cena produkce. Skutečnost, že náklady vznikají „nezávisle“ na individuálním rozhodování, byl důležitý argument pro pojetí společenských nákladů.

Jak však ukazuje J. Buchanan, pak i náklady jsou subjektivní veličinou závislou a individuálním rozhodování:

- náklady nelze oddělit od individuálního jednání (subjekt se rozhoduje na základě nákladů užitek jednotlivých variant rozhodování), konkrétního místa a času, v jejichž rámci jednání probíhá. Náklady nemohou být vnucovány nebo přesouvány na jiné subjekty;
- náklady jsou subjektivní; existují pouze v mysli jednajícího subjektu;
- výše nákladů se odvozuje od individuálních očekávání (jedná se tedy o ex ante koncept);
- náklady by nevznikly, pokud by neexistovalo jednání, s nímž jsou náklady spojeny. Je zřejmé, že co subjekt obětoval nelze dále využít pro zvyšování užitku;
- náklady nemohou být měřeny nikým jiným, než jednajícím subjektem. Neexistuje mechanismus, jak by mohly být náklady měřeny objektivně;
- náklady souvisí s okamžikem jednání.

Takto definované náklady představují hlavní argument v neprospěch možnosti měřit externí společenské náklady a výši daně. V rámci subjektivních nákladů nemá smysl usilovat o internalizaci externích nákladů. Také hospodářsko-politická praxe bojuje s obtížností změřit externí společenské náklady a na základě jejich vyčíslení navrhnout nějaké doporučení. Z tohoto důvodu je často využívána metoda pokusů a omylů, která však neposkytuje žádoucí výsledky. Schopnost stanovit optimální výši daně či subvence je tak více než sporná.

Proč je však snaha o internalizaci externích efektů v podobě Pigouviánské daně i přes zřejmé metodické nedostatky stále aktuální? Odpověď na tuto otázku lze shrnout do následujících bodů (Gawel, 1994, s. 39):

- rostoucí snaha internalizovat externí efekty vychází s přesvědčením, že mají zákonodárci v současné době k dispozici kvalitnější informace, a to prostřednictvím propracovanější metodiky analýzy nákladů – užitek (Cost-Benefit Analysis);
- internalizace externích efektů je rovněž důsledkem rostoucí diskuse o aplikaci nástrojů právních záruk – pouze hrozba rizika náhrady škody ve výši ztráty společenského užitku by měla potenciálního plátce motivovat k tomu, aby realizoval nápravná opatření ex ante a nikoli až tehdy, když škoda skutečně vznikne. Tím by se omezilo rovněž protiprávní jednání;
- v neposlední řadě je internalizace externích efektů zabudována rovněž v nástroji obvykle aplikovaném v odpadovém hospodářství – povinnost zpětného odběru. Tím, že např. producent obalového odpadu tento odpad po ukončení jeho životnosti musí vybrat od spotřebitele a využít jej, pak se předchází externím efektům vzniklým odstraňováním těchto odpadů na skládky.

Externí efekty jsou nejen součástí každodenního rozhodování subjektů, ale vznik případných konfliktů je výsledkem neexistence jasně vymezených, vymahatelných

a převoditelných vlastnických práv. V případě, že jsou vlastnická práva jednoznačně definována, pak jakákoli fyzická invaze na cizí pozemek je spojena s příslušnou reakcí postiženého vlastníka. V takovém případě jsou externí náklady ihned „internalizovány“ prostřednictvím žaloby o náhradu vzniklé škody nebo uvedení vlastnictví do původního stavu. Externality tedy vznikají v důsledku konfliktního využívání určitého soukromého majetku a nedůsledného prosazování vlastnických práv.

Negativním externalitám je možné zamezit redefinicí vlastnických práv. To však není nic výjimečného, protože se mění vzácnost statku, a proto se musí měnit i vlastnická práva. V tento okamžik roste úloha soudů jako arbitrů vzniklých sporů o vlastnická práva. Stav v ekonomice, kdy ceny neodráží reálné náklady, je výsledkem chybné kalkulace. Tato chybná kalkulace vzniká jako důsledek tržního dynamického procesu, v jehož rámci dochází k neustálé realokaci zdrojů (v reakci na rozhodnutí jejich vlastníků) (Cordato, 1992, s. 12).

Podmínkou pro žalobu za omezení vlastnictví (např. jako důsledek fyzické invaze) je prokázání vztahu mezi vzniklou škodou a příčinným jednáním subjektu. Pokud není prokazatelně narušeno vlastnické právo dotčené osoby a pokud nelze prokázat příčinný vztah mezi jednáním subjektu a vzniklou škodou, pak žalobu nelze podat. Ve skutečnosti nelze kompenzovat všechny externí efekty, které v ekonomice vzniknou, protože pak by byla ekonomika zahlcena nesmyslnými kompenzacemi. V podstatě bude platit, že (Cordato, 1992, s. 14):

- externality způsobující prokazatelné újmy budou napraveny soudy;
- externality způsobující neprokazatelné újmy mohou být řešeny sousedskou dohodou, ale v žádném případě soudy;
- část externalit zůstane nevyřešena (jedná se o ty externality, u kterých je užitek z jejich ignorování vyšší než užitek plynoucí z postihu).

V případě pozitivních externích efektů nelze uvažovat o kompenzacích, a to zejména z toho důvodu, že vznikem pozitivní externality nevzniká žádný konflikt. Nejedná se tedy o selhání a není třeba ho jakkoli korigovat. Tyto pozitivní efekty jsou nedílnou součástí všech vztahů v ekonomice. Hlavním důvodem, proč je kompenzace pozitivních externalit nesmyslná, je skutečnost, že producent pozitivní externality bude jednat i přesto, že není tato činnost jakkoli kompenzována. Daná aktivita mu přináší užitky a absence kompenzací ho od této činnosti neodradí. Pokud jsou však náklady této činnosti s pozitivní externalitou tak vysoké, že nepokryjí užitky z této aktivity, pak daná činnost realizována nebude (to je příklad veřejných statků). Neposkytování těchto statků trhem není jeho selháním, ale důsledkem přirozeného rozhodování subjektů na trhu (neexistuje optimální množství veřejných statků, které by měly být poskytovány trhem). Pro neposkytování veřejných statků se subjekty v ekonomice dobrovolně rozhodly. Poskytování těchto statků vládou je tedy zcela iracionální, protože subjekty na trhu tento statek nechtějí (Cordato, 1992, s. 15).

2.2 Kritika neoklasického pojetí externích efektů

Koncept externalit však má i celou řadu dalších nedostatků. V souvislosti s externími efekty je třeba si uvědomit, že samotný kontakt lidí ve společnosti je založen na existenci externích efektů. Jak uvádí Guy Kirsch: „*společnost bez externích efektů (a přitom také nebo právě negativních) vůbec není možná. Externí efekty jsou studijním materiálem, na němž se lidé mohou učit, jak spolu vyjít a současně si zabezpečit osobní svobodu na jedné straně a společenský mír na straně druhé*“ (Zimmermann, 2000, s. 22).

Jak dále uvádí Zimmermann (2000, s. 23):

„... existuje celá škála institucí, které jsou založené na externích efektech (a jejich internalizaci) a kterým současná společnost vděčí za svou existenci – sociální normy jako hodnotící měřítko pro lidské jednání, sociální konvence, ale také zvyky, obyčeje či z národní kultury vzniklé standardy nebo morálka (vč. vztahu k životnímu prostředí). Tyto instituce tvoří meziobor mezi geniálním vynálezem anonymní tržní směny jako instituce podporující svobodu a mír a státem s jeho intervencemi v podobě zákonů a vyhlášek.“

V tomto smyslu se zdá zcela nesmyslné pokoušet se externí efekty jakkoli internalizovat, protože je možné identifikovat celou řadu přirozených institucí, které dokáží dané efekty internalizovat mnohem lépe nežli stát. Jak se však zdá z posledního vývoje, tak tyto instituce jsou postupně nahrazovány expanzivním státem a jeho regulací, jež tyto spontánní instituce vytlačuje. Dochází tak k tzv. crowding out efektů sociálních norem zákony, čímž se lidé stávají na státu stále více závislími (Zimmermann, 2000, s. 23).

Skutečně, jakákoliv ekonomika je typická obrovským množstvím externích efektů, jejichž důsledná internalizace by vedla k její naprosté stagnaci. Představme si příklad Henryho Forda a jeho vynálezu automobilu. Kromě toho, že vynález automobilu s sebou přináší zcela patrnou pozitivní externalitu pro všechny subjekty zabývající se přepravou, ale i subjekty, kteří touží pouze po kratší době strávené na služebních cestách, je tento vynález spojen rovněž s negativním externím efektem. Tím je ztráta zaměstnání koňských handlířů, výrobců kočárů nebo kovářů, kteří svou živnost svázali s existencí koňské přepravy. Měl by Ford tyto subjekty kompenzovat za způsobené externí efekty? Mohlo by se usoudit, že společenský užitek z vynálezu automobilu je větší než ztráta způsobená uvedením skupinám lidí, a proto není kompenzace na místě. To je však zcela irrelevantní úvaha, protože předpokládá srovnatelnost užitku mezi subjekty a jeho měřitelnost. Navíc se o tomto problému definice konceptu externalit vůbec nezmiňuje (Simpson, 2003, s. 5).

Absurdita konceptu externalit bude zřejmá rovněž z následujícího příkladu. Uvažujme jednotlivce, který si v obchodu koupí nějaký statek (např. bochník chleba). To však má rovněž negativní externí efekty, protože ten samý bochník chleba není dostupný jiným subjektům. Nemohou si ho koupit a chleba se celkově stává vzácnějším. Měl by v tuto chvíli tento člověk kompenzovat ty, kteří si nemohou chléb koupit po něm? Je zřejmé, že je tato myšlenka zcela absurdní (Simpson, 2003, s. 12).

Tuto skutečnost si uvědomují i zastánci teorie externích efektů, a proto doporučují internalizovat pouze tzv. technologické externality (jejichž typickým příkladem jsou

externality vznikající v ochraně životního prostředí). Naopak externality, které prochází trhem a jejichž existence se odráží pouze ve změně cenových relací na trhu (tzv. pekuniární externality – viz příklad chleba či Henryho Forda) by měly být ponechány bez nápravy (Frey, 1991, s. 57). I přes toto „zjemnění“ pojetí externalit a jejich internalizace však tento koncept neřeší metodologické nedostatky, které však s úvahou o použití v praxi nezbytně souvisí.

Závěr

Uvedený text se snažil naznačit, na jakých metodologických východiscích je založena současná politika ochrany životního prostředí. Je zřejmé, že doporučení neoklasické ekonomie selhávají jak z pohledu těchto metodologických základů – implikace Paterova optima pro hospodářskou praxi, pojetí Kaldor-Hicks efektivity, dokonale konkurenční rovnovážný trh, pojetí společenských nákladů a užitků včetně předpokladu interpersonálního srovnání užitku, tržní selhání (především externí efekty, ale i veřejné statky), tak z pohledu hospodářsko-politických doporučení. Ta jsou někdy spíše abstraktní povahy a nepoužitelná pro aplikaci do hospodářské praxe. Navíc doporučení na implementaci ekonomických nástrojů v řadě případech naráží na samotnou prosaditelnost v politické procesy.

Krise neoklasické ekonomie je nejvíce patrná v případě snahy internalizovat externí efekty lidské činnosti, a to prostřednictvím daní a subvencí, jejichž výše je především výsledkem aplikace metody „pokus – omyl“ a nikoli reálné snahy stanovit rozdíl mezi soukromými a společenskými náklady. Tento pokus naráží na subjektivní povahu jak užitku, tak především nákladů, jejichž výši nelze z objektivních důvodů „objektivně“ vyčíslit.

Stejný problém je zřejmý v případě snahy dosáhnout optimálního stavu znečištění životního prostředí na základě konceptu Paterova optima. Již ze samotné povahy tohoto kritéria vyplývá nemožnost nalézt jediný optimální stav ekonomiky, která se dynamicky vyvíjí, bez možnosti měřitelnosti užitku a jeho interpersonálního srovnávání. Tento předpoklad se snaží obejít kritérium Kaldor-Hicks efektivity, které však naráží na jiný problém – problém skutečných cen, kompenzace a aplikace konceptu „ochoty platit“.

Literatura

- AGHION, P.; HOWITT, P. 1999. *Endogenous Growth Theory*. 3. vyd. Boston : Massachusetts Institute of Technology, 1999. ISBN 0-262-01166-2.
- ANDERSON, T. L. 2004. Why Economic Growth is Good for the Environment. *Hoover Digest*. 2004, no. 3. Dostupný z WWW: <http://www.perc.org/perc.php?subsection=10&id=446>. ISSN 1088-5161.
- BARTMANN, H. 1996. *Umweltökonomie – ökologische Ökonomie*. 1. vyd. Stuttgart : Kohlhammer, 1996. ISBN 3-17-013765-4.
- BENJAMIN, D. K. 2000. *Loss of Nonrenewable Resources is not the End of the World*. Dostupný z WWW: <http://www.perc.org/perc.php?id=414>.
- BIZER, K.; LINSCHIEDT, B.; TRUGER, A. 2000. Neoklassische Umweltökonomie in der Krise – Auf der Suche nach mehr Realitätsnähe und politischer Relevanz. In BIZER, K.; LINSCHIEDT, B.; TRUGER, A. (Hrsg.). *Staatshandeln im Umweltschutz. Perspektiven einer institutionellen Umweltökonomik*. Berlin : Duncker & Humblot, 2000, s. 9–18. ISBN 3-428-10083-5.

- BLOCK, W. 1990. Environmental Problems, Private Property Rights Solution. In BLOCK, W. (ed.). *Economics and the Environment: A Reconciliation*. Vancouver : The Fraser Institute, 1990. ISBN 0-88975-067-X.
- BLOCK, W. 1995. Ethics, Efficiency, Coasian Property Rights, and Psychic Income: A Reply to Demsetz. *The Review of Austrian Economics*. 1995, vol. 8, no. 2, s. 61–125. ISSN 0889-3047.
- CORDATO, R. 2005. An Austrian Theory of Environmental Economics. *Quarterly Journal of Austrian Economics*. 2005, vol. 7, no. 1, s. 3–36. Dostupný z WWW: <http://www.mises.org/fullstory.aspx?id=1760>. ISSN 1936-4806.
- CORDATO, R. 1992. *Welfare Economics and Externalities in an Open Ended Universe: A Modern Austrian Perspective*, 1. vyd. Boston : Kluwer Academic Press, 1992. ISBN 0-79239-246-9.
- FREY, R. 1991. *Mit Ökonomie zur Ökologie*. 2. vyd. Basel; Frankfurt a. M. : Verlag Helbing & Lichtenhahn, 1991. ISBN 3-7190-1202-6.
- GAWEL, E. 1994. Ökonomie der Umwelt – Ein Überblick über neuere Entwicklungen. *Zeitschrift für angewandte Umweltforschung*. 1994, Jg. 7, s. 37–83. ISSN 0943-1780.
- HAMPL, M. 2004. *Vyčerpání zdrojů – skvělé prodejní mýtus*. 1. vyd. Praha : CEP, 2004. ISBN 80-86547-28-0.
- HERBENER, J. 1997. The Pareto Rule and Welfare Economics. *Review of Austrian Economics*. 1997, vol. 10, no. 1, s. 79 – 106. Dostupný z WWW: http://www.mises.org/journals/rae/pdf/rae10_1_4.pdf. ISSN 0889-3047.
- SIEBERT, H. 1998. *The Economics of the Environment – Theory and Policy*. 5. vyd. Berlin : Springer-Verlag, 1998. ISBN 3-540-63921-7.
- STRINGHAM, E. 2001. Kaldor-Hicks Efficiency and the Problem of Central Planning. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*. 2003, vol. 4, no. 2, s. 41–50. Dostupný z WWW: http://www.mises.org/journals/qjae/pdf/qjae4_2_3.pdf. ISSN 1936-4806.
- TRUGER, A. 2000. Versagt der Staat im Umweltschutz? Eine wissenschaftliche Ergänzung zur Neuen Politischen Ökonomie der Umweltpolitik. In BIZER, K.; LINSCHIEDT, B.; TRUGER, A. (Hrsg.). *Staatshandeln im Umweltschutz. Perspektiven einer institutionellen Umweltökonomik*. Berlin : Duncker & Humblot, 2000, s. 43 – 66. ISBN 3-428-10083-5.
- WEIMANN, J. 1994. *Umweltökonomik: eine theorieorientierte Einführung*. 3. vyd. Berlin : Springer-Verlag, 1994. ISBN 3-540-58764-0.
- ZIMMERMANN, K. W. 2000. Internalisierung als Nirwana-Kriterium der Umweltpolitik. In BIZER, K.; LINSCHIEDT, B.; TRUGER, A. (Hrsg.). *Staatshandeln im Umweltschutz. Perspektiven einer institutionellen Umweltökonomik*. Berlin : Duncker & Humblot, 2000, s. 21–42. ISBN 3-428-10083-5.

NEOCLASSICAL ECONOMY IN ENVIRONMENTAL PROTECTION

Jan Slavík, University of Economics, nám. W. Churchilla 4, CZ – 130 67 Praha 3
(jslavik@vse.cz)

Abstract

Currently, if speaking about the theoretical background of the environmental policy, most of environmental economists have neoclassical economics in their minds. State regulation of private activities by means of restrictions, commands, taxes and fees is usually seen as the only one way to reach the high quality of the environment. It is believed, that due to market failures market forces are not able to solve the environmental problems. Actually, these are the main arguments for state interventions into the private negotiations about environmental issues. But are these assumptions correct from the methodological point of view? Is the state regulation really the only one way to solve the environmental problems?

In this paper we try to signify the main methodological problems of neoclassical economics and to identify, how to solve environmental problems from the point of view of other economic school of thoughts. The development of theoretical aspects of environmental issues was not fetched up in 60's. and 70's with neoclassical conclusions, but it continued in 80's and 90's with free-market-environmentalism. This theoretical background contains the methodology of Austrian school of thoughts, Public Choice theory and new institutional economics. In the present environmental policy, theoretical conclusions of these school of thoughts are (intentionally) marginalized.

At the end of this paper we discuss the interdependence between environmental degradation and economic growth. Is the economic growth bad or good for environmental protection? To answer this question we follow the modeling approach.

Keywords

environment, effectiveness, externality, methodology

JEL Classification

A12, B13, B41, D61, D62, O40, Q01